

Ochrana krajinného rázu a rozvoj valašské dědiny

Salašová, A.: Landscape Character Protection and Wallachian Village Development. Životné prostredie, 2012, 46, 4, p. 214 – 219.

Issue of the Wallachian landscape and village is very well documenting common situation and problems of the traditional Czech and Moravian countryside affected by contemporary globalisation. Management of Wallachian region's development provokes many questions and discussions. History and development of the Wallachian landscape and villages, their current problems and condition are described in this article. Principles of area planning and management for future are defined in conclusion.

Key words: cultural identity, Wallachian village, landscape character protection, village restoration, landscape history

Valašská krajina a valašská dědina jsou dnes vnímány téměř jako synonymum k termínům tradiční krajina a tradiční sídlo. Valašsko si dosud bezpochyby udrželo svá specifika a svou nezaměnitelnou krásu. Na druhé straně podléhá, podobně jako jiná atraktivní území, civilizačním a urbanistickým změnám (obr. 1).

V roce 2007 proběhlo celoplošné hodnocení krajinného rázu Chráněné krajinné oblasti (CHKO) Beskydy (Arvita P, s. r. o., 2007) a následně v roce 2010 velmi podrobný monitoring změn krajinného rázu téhož území (Arvita P, s. r. o., 2010), v rámci kterých byl podrobně hodnocený historický vývoj a aktuální stav využití krajiny, změny struktury sídel a jejich architektonických znaků, stav vegetace a vizuální kvalita krajinného a sídelního prostoru. Monitoring změn krajinného rázu přinesl celou řadu zjištění dokumentujících nejenom pozitivní, ale zejména negativní trendy ve vývoji valašských sídel a navazující krajiny. Abychom mohli lépe pochopit charakter a rozsah změn současné valašské dědiny, je nutný krátký exkurz do původu vzniku tohoto evropsky specifického území.

Formování regionu Valašska

Karpaty, jedno z největších pohoří východní a jiho-východní Evropy, byly v minulosti nejenom hraničními hvozdy, ale mnohdy i obtížně překročitelnou bariérou. Karpatské přírodní rozmezí sblížovalo jednotlivé ná-

rodní kultury, neboť se stalo útočištěm těch, na které se nedostalo při rozdělování půdy v nížinných, hospodářsky výhodnějších oblastech. V prostoru horských kolonizačních předělů se setkávaly skupiny mnoha národností – na území severních a severozápadních Karpat to byli zejména nositelé kultury české, slovenské, polské a ukrajinské, méně pak rumunské, německé a maďarské. To, co tyto osadníky spojovalo, nebyl etnický původ, ale jednotné hospodářské postupy a technologie, které se formovaly pod vlivem obtížných přírodních podmínek. Valašsko je hornatý kraj ve východní části Moravy kolem měst Vsetína, Valašského Meziříčí, Rožnova pod Radhoštěm, Frenštátu, Zlína, Vizovic, Valašských Klobouk. Jeho hranice různí autoři vymezují různým způsobem. Za Valašsko se některými autory považuje i Zlínsko a Kelečsko, jiní je řadí spíše do oblasti Zálesí.

Valašsko se jako územní celek odlišovalo od ostatních moravských regionů především zvláštní kulturou svých obyvatel, dále historickou tradicí a přírodními podmínkami. Nikdy nebylo úředně vymezeno, neboť nepředstavovalo žádný správní, politický ani etnický celek. V odborné a beletristické literatuře i na mapách, provázejících vlastivědné práce, bylo při jeho vymezení užito nejrůznějších kritérií, z čehož pochopitelně pramenily četné rozdíly. Navíc byl tento problém komplikován skutečností, že valašská kultura nezůstávala neměnná. Některé

její výrazné rysy zanikaly (salašnický chov dobytka, valašský kroj) a leckdy nabývaly převahy jiné atributy, jejichž rozsah se nekryl s předchozím územím (dialekt, geografické podmínky). Územní rozsah Valašska se tedy v průběhu dějinného vývoje měnil.

Způsob osidlování a hospodaření západních Karpat zasahujících na území ČR masivem Beskyd ovlivnilo několik faktorů: těžko prostupný horský terén, klimatické podmínky, politická situace 14. a 15. století. Všechny tyto faktory ovlivnily způsob vnitřní i vnější kolonizace severozápadních Karpat. Vnitřní kolonizace ovlivnila zejména údolí Beskyd, kde až do 15. století vznikala řetězová sídla na právu německém. Na ni navazovala vlna pasekářské kolonizace, která přinesla rozvoj hospodářského využití lesů. Utečenci z jiných panství nebo část populace z údolních vsí, která neměla možnost dále zastavovat na rodových pozemcích, se usazovala na svazích nebo hřebenech hor. Pasekáři vytvářeli rozptýlená dvorcová sídla tvořená shluky obytných a hospodářských budov obklopených drobnými políčky a pastvinami.

Dnešní charakter Valašska bezpochyby ovlivnila až vnější kolonizace podle *valašského práva*. Podobně jako při německém sídelním právu si zakladatel obce, na Moravě nazývaný fojt, mohl postavit mlýn, pilu a navíc valchu na „huně valašské“ (Langer, 1997). Na rozdíl od vnitřní kolonizace měly však skupiny valašských dědin samosprávu na čele s vojvodou.

První zmínky o *valašské kolonizaci* v severních Karpatech se objevují ve druhé třetině 14. století (Langer, 1997).

Snahy o hospodářské využívání horských pralesů tzv. valašským podnikáním vedly k záměrnému a systematickému připoutávání Valachů k půdě a k jejich splývání s horskými rolníky. Tam, kde nebyly podmínky pro toto splývání (horní Orava, Těšínsko), vytvářely valašští kolonisté vlastní ekonomická střediska, dědiny s jádrem a na vzdálených loukách a pastvinách pak dočasná sezonní sídla. Kromě národopisných znaků jsou dalším kritériem pro vymezení Valašska doklady o výskytu horského dobytka, ovcí a koz zvláštní rasy, které se na Moravu rozšířily spolu s pastevcí. K závažným dokladům patří záznamy o salašnickém způsobu hospodaření, o výskytu salaší.

Obr. 1. Do terénu citlivě zasazená zvonice. I nová tvorba, pokud je vedena pokorou a respektem k místu, přispívá k ochraně krajinného rázu regionu. Objekt přispěl ke zvýšení atraktivity, a tím i návštěvnosti místa (Frenštát pod Radhoštěm, 2010). Foto: Alena Salašová

Valašské stavební tradice

Území Beskyd bylo kolonizováno obyvatelstvem přicházejícím z východních Karpat, zejména z Kysuc, Liptova a polského Slezska, nebo se jednalo o uprchlíky z jiných panství (tzv. pasekáři). Valaši přinesli nejenom nový způsob hospodářství (salašnictví), ale i novou formu osídlení. Osídlení bylo v horských oblastech nepravidelné, rozptýlené, někdy v odezvě na starobylé karpatské zvyklosti soudržného sídlení velkých rodin v podobě tzv. rodových shluků. Jednalo se o volnou dvorcovou zástavbu situovanou zpravidla v těžišti obhospodařovaných pasek a holin na náhorních planinách a horských svazích. Díky tomu má krajina Beskyd podstatně odlišný charakter od ostatních hornatých oblastí. Kompaktní osídlení není pro území typické a je vázáno výhradně na dna širších údolí.

K ojedinělým a nejvýraznějším usedlostem patřila fojtství. Jednalo se o mohutnou, nejčastěji patrovou roubenou stavbu s rozsáhlými hospodářskými budovami. V údolích bylo v minulosti značné množství vodních mlýnů, pil nebo valch na zpracování vlny. Na horských pasekách pak nalézáme specifický stavební druh – *salaš*, případně letní chlévy – *stániny* (Škabrada, Vodčera, 1975). Ukázkou jednotlivých typů staveb jsou součásti expozice Muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm (<http://www.vmp.cz/>).

Lidská sídla mají na celém území Valašska obdobné znaky: jsou to buď vsi řetězového typu (v údolí), často

Obr. 2. Zachovaná lidová architektura Valašska. Citlivě rekonstruované stavby jsou využívány pro rodinnou rekreaci (Karolinka – Bzové, okres Vsetín, 2010). Foto: Alena Salašová

řetězově řazených dvorců, nebo rozptýlené dvorce pasekářského osídlení (na stráních nebo hřbetech vrchovin a hornatin). První případ umožňoval poddaným dědičně užívat půdu za odevzdání části úrody feudálnímu zeměpánovi. Druhý byl jen pronajímáním panské půdy, většinou znamenal hospodářské využití rozsáhlých lesů a horských pastvin.

Vyvrcholením valašské lidové architektury jsou dřevěné kostely a kostelky, budované ještě v 18. století (Velké Karlovice). Z hlediska náboženství a jeho vlivu na sakrální stavby je významné, že se Valaši výrazně hlásili k reformačnímu hnutí a po jeho potlačení prosluli svou účastí na protifeudálním odboji. Absenci většího počtu sakrálních objektů, způsobenou částečně i méně trvanlivým dřevěným materiálem, lze tedy přičíst na vrub i určité neochotě konvertovat ke katolicizmu.

Postupným vývojem území, zejména v období 16. – 18. století, se ve vztahu k reliéfu ustálilo několik charakteristických zón sídelních struktur:

- relativně kompaktní zástavba (dvorcová řetězová ves) v údolích se zahradami a drobnou záhumníkovou drážbou;
- volné dvorce pasekářů ve spodní části svahů (osídlování z vnitřních zdrojů) v relativní blízkosti domovské obce;
- lesní porosty s prudších svazích;
- horské pastviny s roztroušeným pasekářským a valašským osídlením, letními chlévy a salašemi na hřebenu a ve vrcholových partiích svahů.

Rozsah a výšková hranice lokalizace pasekářského osídlení se v průběhu doby měnila v závislosti od kon-

krétních společensko-ekonomických poměrů. Charakteristické je, že k opuštění pasek se přistoupilo nejčastěji v případech, kdy došlo k výraznějšímu zvýšení životní úrovně obyvatel (odcházeli do oblasti s výhodnějšími životními podmínkami) nebo v době, kdy bylo horské pastevectví a zemědělství limitováno, např. kvůli zvýšené ochraně lesa nebo méně výhodné než jiné dostupné hospodářské aktivity (lesní hospodářství, průmysl, rekreace).

Naznačenou strukturu osídlení lze považovat v současné době za postupně zanikající. Přes uvedené konstatování je z hlediska ochrany identity kulturní krajiny a jejích přírodních, kulturně historických a estetických hodnot důležité zachovat alespoň přežívající zbytky fragmentů historické krajinné struktury.

Změny využití krajiny

V době rozvoje průmyslu odeznívá salašnictví a nastupuje zalesňování horských poloh. V době socializace pak dochází k postupnému znevýhodňování drobných hospodářství a k nástupu velkovýroby. Dochází k rozorávání mezí, rekultivacím, hnojení, scelování pozemků a dalším intenzifikačním zásahům. V 90. letech zaniká celá řada velkovýrobních podniků, což vede ke zmírnění intenzity zemědělství a mnohdy také k ponechání půdy ladem. Zemědělská půda, zejména pak trvalé travní porosty a ovocné sady, se mění buď sukcesně nebo řízeně vlivem dotací na lesní pozemky.

Nejcennějším segmentem mimolesní krajiny jsou louky a pastviny. Luční a pastevní ekosystémy již delší dobu nově nevznikají, naopak, jejich zastoupení stále klesá. Jejich existence je ohrožena zarůstáním po ukončení kosení a pastvy a také zalesňováním. Na loukách a pastvinách se vzácně vyskytuje orlíček planý, mečík střecholístý a množství orchidejí (prstnatec bezový, vstavač mužský, hlavinka horská nebo pětiprstka žežulník).

V rámci monitoringu změn krajinného rázu byly sledovány změny využití pozemků, *land use* a krajinného pokryvu *land cover*. Jako výchozí podklad pro hodnocení využití pozemků byla použita Databáze dlouhodobých změn využití ploch Česka (http://lucc.ic.cz/lucc_data/). Zdrojem této databáze byla data o využití ploch všech katastrálních území v letech 1845, 1948, 1990 a 2000. V databázi bylo provedeno klasifikační a územní sjednocení dat, čímž vznikly

kategorie využití ploch. Krajinný pokryv byl vyhodnocován ve třech časových úrovních. Byly použity historické mapy z II. a III. vojenského mapování, historické letecké snímky z 50. let 20. století a aktuální ortofotomapy (podklady z GEODIS-u z roku 2008). Z výsledků je patrný neustále pokračující trend ubývání tzv. volné krajiny, způsobený rozšiřováním ploch zástavby a lesa, charakteristický pro téměř celé Beskydy.

Lze konstatovat, že oproti stavu v 50. letech došlo k nejvýznamnějšímu nárůstu zastavěných ploch v oblasti Prostřední Bečvy (ze 4,67 % na 8,07 %), Komorní Lhotka (ze 14,83 % na 25,8 %), minimálně o 2 % výměry vzrostla plocha zástavby ve všech obcích lokalizovaných v hlavních údolích (Huslenky, Halenkov, Rožnov pod Radhoštěm, Velké Karlovice apod.). Kromě celkového nárůstu zastavěné plochy je v Beskydách zřejmý ještě jeden trend – změna půdorysného typu sídel. Nejvýrazněji se změny promítají do roztroušeného osídlení pasek. Paseky začínají být masově zastavovány tzv. kobercovým způsobem (plošná zástavba rodinnými domky katalogového typu). Je alarmující, jak masivnímu nárůstu došlo od posledního posuzování krajinného rázu Beskyd v roce 2007.

Hodnocení změn zemského krytu poukázalo i na vzrůstající trend zalesňování Beskyd, které je způsobeno výhradně ekonomickými důvody. Zalesňují se zejména hůře hospodářsky využitelné paseky a staré zemědělské terasy, tj. historicky nejceněnější lokality Beskyd jako jeden z určujících znaků krajinného rázu. Nejvýraznější jsou změny v oblasti Trojanovic, Karolinky (obr. 2), Malých Karlovic a Pulčína.

V dokumentaci *Monitoring změn krajinného rázu* (Arita P, s. r. o., 2010) byly podrobně analyzované všechny sídla v Moravských Beskydách (celkem 77). Po provedení monitoringu lze konstatovat tyto významné změny v prostorovém a funkčním uspořádání sídel (Arita P, s. r. o., 2010):

- významné plošné rozšiřování sídel do krajiny v posledních letech;
- změny půdorysného typu v nově zastavovaných zónách (tzv. kobercový typ zástavby charakteru městských suburbií);
- změny funkčního uspořádání sídel (průmyslové zóny, areály občanské vybavenosti);
- zahušťování původně rozvolněné zástavby;
- rozšiřování zástavby do pohledově exponovaných míst;

- rozšiřování zástavby do původně nezastavěných nebo minimálně zastavěných území (postupný zánik pasek);
- změny vnějšího obrazu sídla (potlačení historických dominant, postupný zánik zahrad a sadů na hranici zastavěného území ve prospěch nových staveb a oplocení, vliv nových forem architektury na celkový obraz sídla).

Architektura a její změny

Podrobný rozbor vývoje lidových staveb na území Beskyd byl popsán v *Preventivním posouzení krajinného rázu CHKO Beskydy* (Arvita P, s. r. o., 2007). Specifikace znaků architektury je součástí charakteristiky oblastí a míst krajinného rázu. Za nejvýznamnější změny v architektonickém výrazu staveb lze považovat:

- postupné zvyšování počtu staveb akceptujících charakteristické prvky tradiční lidové architektury (uplatňování sedlových střech, podlomenic, výraznější používání roubené konstrukce a dřeva obecně, repliky lidových staveb) zřejmě následkem vlivu regulativu navrženém ve schváleném *Preventivním posouzení krajinného rázu*;
- přetrvávání trendu zvyšování počtu staveb realizovaných dle katalogových projektů – zpravidla velmi nevhodný typ zástavby výrazně se odlišující od tradičních forem z hlediska objemu staveb, tvarosloví, materiálového a barevného provedení apod. (obr. 3);
- oplocování pozemků mimo zastavěná území sídel nebo na jejich okrajích (vysoké, příliš dlouhé a kompaktní typy oplocení různého materiálového pro-

Obr. 3. Příklad nevhodné zástavby valašského venkova (Malenovice, okres Frýdek-Místek, 2010). Foto: Alena Salašová

vedení zpravidla doplňované výsadbou geograficky nepůvodních rostlin – zeravů nebo cypřišků).

Na území Valašska je realizováno několik staveb dle autorských architektonických projektů. Některé jsou do území vsazeny velmi citlivě, některé krajinný rámeč téměř nerespektují. Pro lepší názornost a osvětovou práci s veřejností byl připraven katalog příkladů pozitivních i negativních změn v charakteru zástavby (tzv. *Černobílá kniha CHKO Beskydy*, Arita P, s. r. o., 2010).

Změny vegetace sídel

Sledování forem vegetačních prvků v sídle a navazujícím nezastavěném území je součástí hodnocení krajinného rázu, resp. vyhodnocení základních charakteristik sídel. Tradiční formy sídelní vegetace, ovocné sady a aleje, soliterní lípy a jasany, doprovody vodotečí, luční trávníky apod., doznávají na mnoha místech významných změn.

V rámci monitoringu stavu území byly zjištěny významné změny v charakteru vegetačních úprav. Jedná se zejména o druhově (a tedy barevně a habituálně) velmi pestré výsadby introdukovaných druhů dřevin, které jsou charakteristické pro úpravy ve městě (nebo spíše pro arboreta). Pro vesnické prostředí, zejména pak v případech chráněné krajinné oblasti, kde je zájem na udržení tradičního charakteru kulturní krajiny, tyto výsadby vhodné nejsou. Za výraznou a negativní změnu v charakteru vegetačních prvků lze považovat i přeměnu původních lučních trávníků na intenzivně sečené parkové trávníky s výrazně sníženou biodiverzitou.

V okolí větších sídel (např. Frenštát pod Radhoštěm – Trojanovice) jsou tyto výsadby svépomocně realizované i ve volné krajině, což lze z hlediska zákona č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny považovat za nepřipustné (např. velmi oblíbené červenolisté kultivary lísky).

Specifickým problémem v CHKO Beskydy jsou některé svérázné aktivity obyvatel. Ze stojících, odumírajících stromů jsou vyřezávány plastiky – sobů, totemů, lidských postav. Pokud odhlédneme od jejich velmi pochybné umělecké hodnoty, musíme upozornit zejména na místní, velmi problematický etický vztah člověka ke stromu.

Doporučení pro další rozvoj obcí

Výsledkem monitoringu změn krajinného rázu byla zpracovaná doporučení a návrh regulativů pro potřeby dalšího územního rozvoje, zejména pro využití v územním plánování. Za nejvýznamnější lze považovat tyto zásady (Arita P, s. r. o., 2010) :

Propagovat hodnoty Valašska a šířit osvětu k zachování těchto hodnot

Jedním z nejdůležitějších doporučení pro zachování charakteru Valašska je intenzivní práce s veřejností

a osvěta. Je zřejmé, že si řada obyvatel uvědomuje hodnoty území, které obývají, nicméně díky nedostatku věrohodných informací často dochází ke vnášení cizorodých stavebních prvků nebo ke snaze použít všechny prvky typické pro Beskydy na jednom objektu. Charakter staveb, řešení oplocení pozemků, kompozice zahrad i volba druhů okrasných dřevin jsou citlivým tématem, jehož restriktivní řešení je vnímáno velmi negativně a vede spíše k obcházení pravidel a negativním náladám vůči správním orgánům. Proto je žádoucí zviditelňovat neustále dobré příklady, například formou soutěží o nejlepší beskydskou zahradu, moderní stavbu respektující typické tvary a formy apod.

Regulovat změny využití krajiny:

- v maximální míře chránit zemědělský půdní fond a ostatní plochy krajinné zeleně před zástavbou a zalesňováním;
- vyloučit zalesňování zemědělské půdy, zejména smrkovými monokulturami (více než 70 % smrku);
- zabezpečovat údržbu trvalých travních porostů;
- nepřipouštět převody zemědělského půdního fondu a ostatních ploch na les;
- zalesňovat pouze ve výjimečných případech a pouze geograficky a stanovištně původními druhy dřevin.

Implementovat požadavky na ochranu krajinného rázu do územního plánování a stavebního řádu:

- při zpracování územních plánů, regulačních plánů, územních studií požadovat účast specialisty – krajináře v řešitelském týmu;
- před zaplňováním nových ploch zástavby/průmyslu musí být navrhované změny prověřeny územní studií;
- součástí územní studie bude: koncepce sídelní zeleně, koncepce zástavby s ohledem na hodnoty krajinného rázu (ověřuje se výška, objem, architektonický výraz, tvarosloví, změny vnějšího obrazu sídla apod.), ochrana historických krajinných struktur, ochrana pohledových horizontů a jejich ochranných pásem a další;
- pro umístování průmyslových objektů přednostně využívat již vymezené plochy a brownfields;
- nepovolovat umístování průmyslových zón nad 0,5 ha;
- nepovolovat umístování dominantních staveb – vyžadovat posouzení vlivu na krajinný ráz;
- nevymezovat další plochy zástavby před zaplněním stávajících;
- vyloučit stavby velkých hmot a objemů výrazné barevnosti;
- mimo hranice zastavěného území nepovolovat stavby v blízkosti drobných sakrálních staveb (ochranné pásmo 200 m);

- nepřipouštět další stavby ani na pohledových horizontech nižší hierarchické úrovně (lokální) a na pohledově exponovaných svazích;
- zachovávat poměr zastavěné plochy k zahradě – v kompaktní části zástavby koeficient zastavitelnosti 0,2 a méně – pro jednotlivé samostatně stojící usedlosti koeficient zastavitelnosti 0,04 a méně;
- při vymezení nových ploch bydlení dbát na respektování dochované urbanistické struktury.

Obr. 4. Zachovaný valašský dvorec fojtství in situ. V současnosti je areál renovovaný, obydlený a využívaný hospodářským způsobem (Bzové, 2012). Foto: Alena Salašová

Důsledně uplatňovat správu území:

- vyžadovat zpracování regulačního plánu v lokalitách, které jsou památkovými zónami;
- zajistit ochranu tradičních lidových staveb (obr. 4);
- respektovat ochranu památkově chráněných objektů;
- v případě stávající obytné zástavby v exponovaném prostoru pohledově korigovat stavby vyšší dřevinnou vegetací;
- věnovat více pozornosti i stavebním a vegetačním detailům v sídle (autobusové zastávky, geograficky či historicky nepůvodní dřevinná vegetace);
- zpevněné plochy v sídlech vždy doplňovat zelení;
- nepovolovat oplocování pozemků mimo zastavěné území (pouze tradiční ohrazení pastvin);
- nevhodně situované stavby začlenit do krajiny vegetací;
- sídelní zeleň nevhodného druhového složení postupně obměnit geograficky původními dřevinami;
- vhodným způsobem zmírnit negativní vizuální vliv velkoplošných areálů průmyslové i zemědělské výroby (změna barevnosti, strukturované výsadby izolační zeleně vhodného druhového složení), začít od nejhodnotnějších ploch.

* * *

Problematika valašské dědiny dobře dokumentuje situaci a problémy tradičních sídel v dnešní době zasazené globalizací. Management dalšího rozvoje tohoto regionu vyvolává celou řadu diskusí. Otevřené se polemizuje o tom, jestli má vůbec smysl konzervovat historické znaky architektury, sídel a krajiny v době, kdy tradiční kulturní krajina pomalu, ale jistě zaniká. Názory na tuto problematiku nejsou v České

republice zdaleka jednotné. Část obce architektů jednoznačně zpochybňuje využívání institutu krajinného rázu a označuje jej za bariéru v rozvoji architektury a urbanizmu. Jeho uplatňování je označováno za sentimentální nostalgii, která nemá v dnešním světě místo. Z pohledu Evropské úmluvy o krajině i z pohledu civilizované a kulturní společnosti, jsou tradiční formy vesnických sídel a staveb součástí kulturního dědictví a jako takové zasluhují ochranu a specifický management.

Príspevek byl zpracovaný s podporou projektu Národního programu výzkumu II 2B06101 Optimalizace zemědělské a říční krajiny v ČR s důrazem na rozvoj biodiverzity.

Literatura

- Arvita P, s. r. o.: Preventivní posouzení krajinného rázu CHKO Beskydy. Územně plánovací podklad. Otrokovice: Arvita P, s. r. o., 2007, 95 s.
- Arvita P, s. r. o.: Monitoring krajinného rázu CHKO Beskydy. Otrokovice: Arvita P, s. r. o., 2010, 115 s.
- Langer, J.: Co mohou prozradit lidové stavby. Rožnov pod Radhoštěm: Ready, 1997, 236 s.
- Škabrada, J., Voděra, S.: Vesnické stavby a jejich úprava. 1. vydání. Praha: SZN, 1975, 253 s.

Doc. Dr. Ing. Alena Salašová,

alena.salasova@gmail.com

Ústav plánování krajiny Zahradnické fakulty Mendelovy univerzity v Brně, Valtická 337, 691 44 Lednice